Тригубенко Галина Василівна, *кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ,*

ФОРМАЛІЗМ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЧИННИК СТРИМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» Україна для виконання остаточних рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) повинна вжити ряд заходів загального та індивідуального характеру [1].

Заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), порушення яких встановлене рішенням ЄСПЛ, усунення недоліків системного характеру, що призвели до порушення права, та усунення підстав для надходження до Суду заяв проти України внаслідок проблеми, що вже була предметом розгляду в Суді. Саме на виконання заходів загального характеру у справах проти України держава витрачає роки, а іноді десятиліття. Це призводить і до втрати її авторитету як держави, що виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання, і до збільшення кількості звернень до ЄСПЛ від громадян, адже не вирішення проблеми на рівні її першопричини, неминуче призводить до зростання кількості скарг та повторних рішень проти України.

Іноді формалізм при вжитті заходів загального характеру є однією з основних перешкод на шляху до реального виконання рішень Суду. Якщо держава виплачує компенсацію як складову виконання заходів індивідуального характеру достатньо швидко, то заходи загального характеру, що вимагають глобальних перетворень та рішучих дій з боку уповноважених суб'єктів, блокуються через формальний підхід до зміни правозастосовчої практики, законодавства або відкладаються на невизначений період, що призводить до нових аналогічних порушень та збільшення повторюваних заяв.

Так, наприклад, левова частка порушень державою норм Конвенції є результатом здійснення правоохоронної діяльності уповноваженими органами з порушенням як норм національного та міжнародного права, так і стандартів правоохоронної діяльності, вироблених прецедентною практикою ЄСПЛ. Попри існування цієї практики, нові скарги щодо протиправних дій правоохоронців під час виконання ними своїх повноважень продовжують надходити до Суду. Переважно мова йде про порушення норм статей 2, 3, 5, 6 Конвенції, хоча не обмежується ними. Непроведення ефективного розслідування випадків смерті, застосування неналежного поводження щодо осіб під час здійснення різних процесуальних дій, незаконне тримання під вартою, порушення процесуальних

гарантій, гарантованих правом на справедливий суд, та інші зловживання демонструють усталену негативну практику правоохоронних органів, яка набула ознак системної проблеми та триває роками всупереч рішенням ЄСПЛ, ухваленим за аналогічними фактами. Це зумовлено комплексом причин. Так, ефективність роботи правоохоронців досі часто оцінюється за кількісними показниками, наприклад, кількість відкритих кримінальних проваджень або кількість складених протоколів тощо. Звідси тиск, незаконні затримання, порушення процесуальних гарантій замість реального захисту прав громадян. Те, що конкретні посадовці правоохоронних органів у переважній більшості не несуть реальної відповідальності за констатовані ЄСПЛ порушення Конвенції, свідчить про декларативний характер регресного позову, передбаченого законодавством, що нівелює превентивну функцію рішення ЄСПЛ, формує почуття безкарності та призводить до повторення аналогічних порушень. Запровадження суворих механізмів контролю в сфері правоохоронної діяльності сприятиме створенню реальних стимулів для практичного застосування стандартів ЄСПЛ, подоланню розриву між теорією та практикою, що є ключовою умовою для викорінення системних процесуальних порушень та забезпечення реального верховенства права. Натомість ми маємо епізодичне застосування стандартів ЄСПЛ, що не змінює суті роботи правоохоронних органів на рівні системи. Отже, вибіркове впровадження прецедентних позицій Суду, декларативність окремих норм законодавства про виконання рішень ЄСПЛ створює лише видимість реформування, залишаючи порушення прав людини невід'ємною частиною правоохоронної практики. Це зумовлює зростання кількості повторюваних скарг як свідчення неефективності заходів загального характеру і, як наслідок, призводить до надмірного навантаження на державний бюджет України.

Відсутність справжніх реформ у пенітенціарній системі за останні десятиліття також зумовлює масив скарг до ЄСПЛ, де ключове місце посідають заяви про неналежні умови тримання, що становить порушення статті 3 Конвенції. У цьому контексті показовим є стан виконання пілотного рішення «Сукачов проти України» (заява № 14057/17, рішення від 30 січня 2020 року) та інших подібних рішень, що об'єднані в групи справ [2]. Результати нагляду Комітету міністрів Ради Європи (далі – КМ РЄ) за впровадженням національних заходів свідчать про те, що ключові чинники системних порушень, зокрема переповненість установ, незадовільні матеріально-побутові та санітарні умови, досі не усунуті на національному рівні. Внесення змін до законодавства, створення нових інституцій, як-от Комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань, а також точкове запровадження платних камер не вирішили проблему, адже не усунили її першопричину. Так, переповненість пенітенціарних установ зумовлена занадто частим обранням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою замість альтернативних. Відсутність змін у законодавчих стандартах особистого простору також робить нові скарги до ЄСПЛ неминучими, оскільки

ці стандарти не відповідають європейським вимогам. Ухвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи вказує на визнання проблеми органами державної влади України, проте практичний ефект залишається мінімальним [3]. Декларативні плани роками залишаються без належного фінансування та реальних дій на місцях. Незважаючи на суттєву підтримку міжнародних інституцій у розв'язанні цієї проблеми, вона залишається невирішеною, а КМ РЄ продовжує закликати органи державної влади України до посилення зусиль у цьому напрямку [2].

Давньою системною проблемою в Україні є і невиконання рішень національних судових органів. У сфері виконання рішень ЄСПЛ, що констатують цю негативну практику, також спостерігається певний формалізм. Наприклад, для врегулювання ситуації у 2020 році була ухвалена Національна стратегія розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2027 року та План дій до неї. Проте у своєму черговому рішенні в межах нагляду у 2025 році Комітет міністрів Ради Європи знову закликав Україну забезпечити ефективне впровадження заходів, передбачених цими документами [4]. Це свідчить про те, що попри ухвалення Стратегії, практичних зрушень у цій сфері не досягнуто.

Іншими проблемами у сфері судової влади, які залишаються невирішеними роками і безпосередньо впливають на стан забезпечення прав і свобод людини в Україні та ситуацію з виконанням рішень ЄСПЛ, є корупція, тривалий розгляд справ, кадровий дефіцит суддів, а також політичний та економічний тиск на них. Без усунення цих негативних чинників забезпечити право на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту, передбачені Конвенцією, практично неможливо. Попри те, що держава впродовж багатьох років намагається усунути ці проблеми шляхом реформування судової системи та оновлення законодавства в межах виконання рішень Суду, такі зусилля поки що не дали очікуваного ефекту. Однією з причин такої неефективності є формалізм під час впровадження задекларованих заходів, що зумовлено браком реальної зацікавленості ключових суб'єктів у кінцевому результаті. Замість системного оновлення судової влади, реформи нерідко перетворюються на процесуальну імітацію, де ухвалення прогресивних законів слугує лише формальністю, адже політичні та економічні еліти намагаються зберегти традиційні важелі впливу на суди. Як наслідок, розв'язання проблеми, що є нагальною потребою держави та суспільства, триває роками, але так і не забезпечує реальних практичних результатів, зокрема й у вимірі зменшення кількості скарг до ЄСПЛ на порушення, зумовлені недоліками правосуддя.

Отже, ознаки формалізму є характерними для процесу реалізації заходів загального характеру в рамках виконання різних рішень ЄСПЛ. Рішення КМ РЄ, ухвалені за результатами нагляду за впровадженням необхідних кроків, чітко підтверджують існування цієї проблеми. Систематичне звітування Уряду України перед КМ РЄ без проведення реальних реформ, які гальмуються як на

законодавчому рівні, так і на рівні правозастосування, призводить до низки негативних наслідків, а саме: неналежного виконання міжнародно-правових зобов'язань держави; підриву довіри до правової системи України як з боку європейських інституцій, так і з боку громадян; посилення моніторингу з боку Ради Європи; гальмування процесів європейської інтеграції та накопичення системних проблем у сфері захисту прав людини.

Таким чином, формалізм перетворює процес виконання рішень ЄСПЛ з інструменту правового розвитку та вдосконалення правової системи України на практику декларативного виконання, де формальна відповідність критеріям переважає над реальним захистом прав людини.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text
2. «Сукачов (заява № 14057/17), група справ Невмержицький (заява № 54825/00), група справ Яковенко (заява № 15825/06) та група справ Мельник (заява № 72286/01) проти України»: рішення Комітету міністрів Ради Європи CM/Del/Dec(2025)1537/H46-43 від 17 вересня 2025 р. URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2025/09/30/20250930172420-36.pdf
3. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text
4. Група справ «Юрій Миколайович Іванов, група Жовнер і Бурмич та інші проти України» (заяви №№ 40450/04, 56848/00, 46852/13): рішення Комітету міністрів Ради Європи CM/Del/Dec(2025)1531/H46-41 від 12 червня 2025 р. URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2025/07/08/20250708130207-63.pdf

Хорт Ігор Володимирович, *головний спеціаліст відділу політики національного спротиву Управління політики національного спротиву Міністерства оборони України, кандидат юридичних наук, доцент*

СТАН ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗПОДІЛУ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНИХ (ВІЙСЬКОВИХ) АДМІНІСТРАЦІЙ В УМОВАХ СТВОРЕННЯ НОВОЇ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

Зі змісту статей 17, 65 Конституції України вбачається, що захист держави, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського